

*Η ΛΟΓΙΟΣΥΝΗ ΤΟΥ ΠΕΝΗΤΟΣ
ΚΑΙ Ο ΔΗΜΟΤΙΚΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΒΟΛΕΜΕΝΩΝ*

Στέλιος Παπαθανασίου
Ἡ λογιόσύνη τοῦ πένητος
καὶ ὁ δημοτικισμὸς τῶν βολεμένων

Ἐκδόσεις Δόμος
Πρώτη ἔκδοση, Ἀθήνα 2019

© Στέλιος Παπαθανασίου

ISBN 978-960-353-204-0

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΕΝ ΠΛΩ

Χαριλάου Τρικούπη 6-10, 106 79 Ἀθήνα
Τηλ. 211 11 98 900, 211 11 98 901

Χονδρική πώληση:
Ἀριστοτέλους 1 & Μεσόλογγίου, 177 78 Ταῦρος Ἀττικῆς
Τηλ. 210 34 12 787, Fax 210 32 21 238

www: enploeditions.gr - facebook: [com/enploeditions.gr](https://www.facebook.com/enploeditions.gr)

Στέλιος Παπαθανασίου

Ἡ λογιосύνη τοῦ πένητος
καὶ
ὁ δημοτικισμὸς τῶν βολεμένων

Γλωσσικά καὶ ἄλλα στὸν Παπαδιαμάντη
στὴν κοινωνία καὶ στὴν Ἐκπαίδευση

Ἐκδόσεις Δόμος

Γιατ' εἴμαστε μικρά παιδιὰ
εἴμαστε δυὸ Ἑλληνάκια
Μές στὰ γαλάζια πέλαγα
καὶ στ' ἄσπρα συννεφάκια

Γιατ' εἴμαστε μικρά παιδιὰ
κι ἡ ἀγάπη μας μεγάλη
Ποὺ ἂν τὴ χωρέσουμε ἀπ' τὴ μιά
περσεύει ἀπὸ τὴν ἄλλη

Ὅδυσσέας Ἑλύτης, Τὰ ρῶ τοῦ ἔρωτα, «Μικρὲς Κυκλάδες»

Γιὰ τὰ δυὸ Ἑλληνάκια τῆς Διασπορᾶς,
τὸν Μανόλη καὶ τὴν Μαρία

Ἐν εἴδει προλόγου

Τὸν Μάιο τοῦ 2014 ὁ φιλοπρόοδος «Φιλοτεχνικός Ὅμιλος Σάμου» με κάλεσε νὰ προβάλῳ τὸ ντοκιμαντέρ «Παπαδιαμάντης ἐαρινὸς καὶ ἀναστάσιμος», ποὺ γυρίστηκε στὴν Σκιάθου τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 2005 γιὰ λογαριασμὸ τῆς Ε.Τ.3, καὶ τοῦ ὁποίου εἶχα τὴ φιλολογικὴ καὶ καλλιτεχνικὴ ἐπιμέλεια.

Τὸ ταξίδι πρὸς τὸ νησί τοῦ Πυθαγόρα ἦταν ἀεροπορικὸ καὶ πραγματοποιήθηκε ἀπὸ τὴν Θεσσαλονίκη μέσω Ἀθηνῶν. Στὸ ἀεροδρόμιο «Ἐλευθέριος Βενιζέλος», ὅπου ἔπρεπε νὰ γίνῃ τὸ «check-in», προσφέρθηκε νὰ με βοηθήσει μία εὐγενέστατη υπάλληλος τῆς Aegean καὶ ἐγώ, γιὰ νὰ τὴν εὐχαριστήσω, θέλησα νὰ τῆς χαρίσω τὸ βιβλίο μου Ὁ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης στὰ ἄδυτα τῆς δημοσιογραφίας (ἔκδοση τοῦ Μορφωτικοῦ Ἰδρύματος τῆς Ε.Σ.Η.Ε.Α.). Ἐπειδὴ ὅμως θεώρησα πὼς θὰ ἔπρεπε προηγουμένως νὰ τσεκάρω με τὴ σειρά μου ἂν γνωρίζει τὸν ἄνδρα, τῆς ἔθεσα τὸ ἀκόλουθο ἐρώτημα:

«Τὸ ὄνομα Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης σᾶς λέει τίποτα;»

Ἡ ἀπάντηση τῆς νεαρᾶς υπάλληλου, ἄσχετη μὲν, χαριτωμένη δέ, με ἄφησε ἀναυδο, καθόσον συνιστᾷ τὸν ὀρισμὸ τοῦ ἀπόλυτου αἰφνιδιασμοῦ:

«Ἐ, πὼς δὲν μοῦ λέει! Ἀλίμονο! Ἐσεῖς εἶστε; Δὲν τὸ πιστεύω!»

Ὅπως εὐκόλα γίνεται ἀντιληπτὸ, ἡ συγγραφὴ τῆς μελέτης ποὺ ἀκολουθεῖ δὲν ξεκίνησε με τοὺς καλύτερους οἰωνοὺς! Θέλω νὰ πῶ ὅτι, ἀδερφέ, ὅλοι ἀνεξαιρέτως ἔχουμε ἀνάγκη, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ «ἄνωθεν καταβαίνοντα», καὶ κάποια κοσμικὰ κίνητρα, μιὰ ἀνατροφοδότηση τέλος πάντων! Δυστυχῶς, ἡ νεαρὰ κυρία τοῦ ἀεροδρομίου μοῦ ἔκοψε τὰ φτερά...

Τελικὰ, οἱ ἐκλεκτοὶ φίλοι τῆς Σάμου μοῦ ἀναπτέρωσαν ποικιλοτρόπως τὸ ἠθικό. Ἡ αἴθουσα ὅπου πραγματοποιήθηκε ἡ ἐκδήλωση πρὸς τιμὴν τοῦ Παπαδιαμάντη ἦταν κατάμεστη καὶ διψασμένη. Ἡ συνέχεια δὲ ἐξελίχθηκε ὅπως ἡ (λαμπρὴ) νησιωτικὴ παράδοση τὸ ἀπαιτεῖ: ὁ προσκεκλημένος φιλόλογος ἀξιώθηκε ξενίας δεσποτικῆς καὶ ἀθανάτου τραπέζης, προεξάρχοντος τοῦ διακεκριμένου συναδέλφου φιλόλογου, μουσι-

κολόγου και ἄρχοντας πρωτοψάλτου Γεωργίου Ἀγγελινάρα. Ὁ γιατρός και ποιητής Ἄγγελος Ρήγας με τὸν φιλόμουσο διδάσκαλο Νικόλαο Βαρούμα συμπλήρωσαν τὸ καρέ, καί... «ἔφαγον πάντες [καὶ ἔπιον] καὶ ἠύφρανθησαν, ἑορτάσαντες τὸν Παπαδιαμάντη μετὰ σπανίας μεγαλοπρεπείας» ἄχρι ὄρθρου βαθέος παρὰ τὸν κόλπον τοῦ Βαθέος.

Σὲ μία ἀνάλογη παννυχίδα, με «ἀχνίζον γκιιοβέτσι, μισὴν ὀκᾶν ἄρτου κεκομμένου μπακάλικα καὶ μίαν ὀκᾶν ἀφρίζοντος ρητινίτου», ἐν ἔτει 1893, «εἰς τὸ μπακάλικον τοῦ Μπάρκα, ἀκριβῶς παρὰ τὴν βρύσιν τοῦ Λέκα», «χοροστατοῦντος» τοῦ Ἀλέξανδρου Παπαδιαμάντη, ὁ ὁποῖος «ἐζήτησε καὶ τυρὸν μάλιστα», ὁ Σκιαθίτης λογοτέχνης χαρακτηρίστηκε ἀπὸ τὸν Δημήτρη Χατζόπουλο (Μποῆμ) «Μένιππος φιλόσοφος» καὶ «πνευματώδης Λουκιανός».

Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ὁ δημοσιογράφος τῆς ἐφημερίδος Ἄστου πρόσθεσε στὴ μεγάλη παράδοση τῆς μενίππειας σάτιρας ἕναν ἀκόμη σημαντικὸ ἐκπρόσωπο. Στὴ μενίππεια σάτιρα, ὅπως ἔχει δείξει ὁ Μιχαὴλ Μπαχτίν, συνυπάρχουν ἢ πρόζα με τὴν ποίηση καὶ τὸ φανταστικὸ με τὴν περιπέτεια. Διακρίνονται, ἐπιπλέον, κάποια χαρακτηριστικὰ κοινωνικῆς οὐτοπίας, καθὼς ἐπίσης καὶ ὀρισμένα ἀφηγηματικὰ στοιχεῖα ποὺ χρησιμοποιοῦνται ὑπὸ μορφήν παρωδίας. Ἄξιος προσοχῆς ἐν προκειμένῳ εἶναι καὶ ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς μενίππειας σάτιρας ἀπὸ τὸν Μπαχτίν ὡς ἰδιότυπης δημοσιογραφίας, με κύριον χαρακτηριστικὸ τὴν ἀλληλεπίδραση τῶν εἰδῶν. Χωρὶς νὰ καταλύεται κατ' ἀνάγκην ἡ ἰδιαιτερότητα καὶ ἡ αὐτονομία τους, καταργεῖται ἐντούτοις τὸ «ἄβατο» τοῦ κάθε εἶδους (Bakhtin, 1984, σσ. 114–118).

Ὁ συγγραφέας τῆς μελέτης ποὺ ἀκολουθεῖ οὔτε ποὺ διανοεῖται νὰ διεκδικήσει δάφνες «Μένιππου φιλοσόφου» καὶ «πνευματώδους Λουκιανοῦ». Θεωρεῖ, ὡστόσο, πὼς ὁ δοκιμιακὸς λόγος τοῦ πονήματος δὲν πρόκειται νὰ ζημιωθεῖ, ἂν συνδυαστεῖ με πληροφορίες καὶ γεγονότα βιωματικοῦ τύπου, καθὼς ἐπίσης καὶ με κάποια στοιχεῖα μενίππειας σάτιρας. Στὰ χαρακτηριστικὰ αὐτοῦ τοῦ συγκεκριμένου εἶδους περιλαμβάνονται, πέραν τῶν προαναφερθέντων, καὶ «οἱ κάθε εἶδους ἀποκλίσεις ἀπὸ τὸ κοινῶς ἀποδεκτὸ καὶ ἀπὸ τὴ συνηθισμένη τάξη πραγμάτων» (Μπαχτίν, 2000, σ. 187).

Τὸ «καρναβαλικὸ» καὶ τὸ «σπουδογέλιο», κατηγορίες προερχόμε-

νες από την κοινωνιολογική ποιητική του Μπαχτίν, έπιστρατεύονται επίσης, καθόσον τὸ ἀπαιτεῖ ἡ οἰκονομία τῆς προκειμένης μελέτης. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἡ καρναβαλικὴ ἀντίληψη γιὰ τὸν κόσμον τῶν σελίδων ποὺ ἀκολουθοῦν θὰ λειτουργήσῃ ἀπελευθερωτικὰ καὶ ἀποκαλυπτικά. Ὅπως ἔχει δείξει ὁ Ρῶσος φιλόσοφος στὴ μελέτη του γιὰ τὸν Ραμπელάι, ἡ καρναβαλικὴ κοσμοθεώρηση καταστρέφει τὴ σοβαρότητα, ὑπονομεύει τὶς ἀπόλυτες θέσεις καὶ ἀπελευθερώνει τὴν ἀνθρώπινη συνείδηση (Μπαχτίν, 2017, σ. 59). Εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὸ «σπουδογέλιον», τὴ συνύπαρξιν δηλαδὴ τοῦ σοβαροῦ μὲ τὸ κωμικὸ (Μπαχτίν, 2000, σ. 169), αὐτὸ θὰ λειτουργήσῃ διαλογικὰ, ἀρνούμενο τὴ λογικὴ τῆς ἐνσωμάτωσης καὶ τοῦ «μονοφυσιτισμοῦ».

Μὲ τὸν τρόπο αὐτό, θὰ ἀποκαλυφθοῦν ἐπιτυχέστερα, πιστεύω, κάποιες ἔντεχνες ἀποσιωπήσεις, κάποιες σκόπιμες ἀποκρύψεις καὶ κάποια ξεδιάντροπα κουκουλώματα πανεπιστημιακοῦ κυρίως ἐπιπέδου στὸ χῶρον τῆς γλώσσας, τῆς λογοτεχνίας καὶ τῆς κριτικῆς. Κάποιες ἀνυπόστατες κινδυνολογίες θὰ φανερωθοῦν ἐπίσης, προερχόμενες ἀπὸ τὸν (πανίσχυρο, δυστυχῶς) χῶρον τῆς λεγόμενης προοδευτικῆς διανόησης, ἡ ὁποία, ἐνῶ θὰ ἔπρεπε νὰ λειτουργεῖ ὑποδειγματικὰ χάριν τῆς καλῶς ἐννοούμενης ἐξέλιξης, δὲν ὀρωδεῖ πρὸ οὐδενός, ξιφουλκεῖ μονίμως ἐναντίον τῆς λόγιας παράδοσης, ἐνῶ μία μερίδα τῆς κραδαίνει μονίμως τὸ μαστίγιον τῆς εὐθύγραμμης ὑποχρεωτικῆς προόδου.

Ὅσον δὲ ἀφορᾷ τὴ «συντήρηση» ὡς συνεισφέρουσα κατηγορία στὴ διαμόρφωση τῆς Ἱστορίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, αὐτὴ παρουσιάζεται συνήθως κατὰ τρόπο διαστρεβλωτικὸ καὶ θυσιάζεται στὸ βωμὸ μιᾶς «προοδευτικῆς» ρητορικῆς, ἡ ὁποία περιφρονεῖ τὴ μνήμη καὶ ἀπαξιώνει βάνουσα ἓνα σημαντικό μέρος τοῦ παρελθόντος, μπερδεύοντας τὴ συντήρηση μὲ τὴν ἀντιδραστικότητα καὶ τὴν πρόοδο μὲ τὴν προοδοπληξία: «Συντήρηση εἶναι ὅ,τι σχετίζεται μὲ τὴν ἐξιδανίκευση τοῦ παρελθόντος, τὴν παραδοσιοκρατία, τὴ ραθυμία (!) ἀπέναντι στὶς μεταβολές, τὴν εὐθυνοφοβία» (!!!), διατείνεται γνωστὴ ἀρθρογράφος μὲ μιὰν ἐκπλήσσοσα καί, πάντως, ἀθεμελίωτη βεβαιότητα σὲ ἓνα παραληρηματικὸ ὑπὲρ τῆς προόδου δημοσίευμα (Καραϊσκάκη, 2018). Ὑπὸ τὴν ἔννοια αὐτή, ἡ (εὐδιάκριτη, ἐνίοτε) «ἐπιθετικότητα» τοῦ πονήματος πρὸς τὴν ἀλαζονεία τῆς προόδου καὶ τὴν

ἀπαξίωση ἀκόμα καὶ τῆς λελογισμένης συντήρησης μᾶλλον ὡς νόμιμη ἄμυνα πρέπει νὰ ἐκληφθεῖ.

Δὲν εἶναι ἀσφαλῶς τυχαῖο τὸ ὅτι καὶ ὁ Νίκος Καροῦζος στὸ ποίημά του «Ὁ ἀκέραϊος κύρ Ἀλέξανδρος» κάνει λόγο γιὰ «τὰ ἐκάστοτε μορμολύκεια, τὴν ἀσίγαστη γενικότητα τῶν πιθήκων, τὸν αἰῶνα τῆς καλπάζουσας ἐξυπνάδας». Δὲν εἶναι, ἐπίσης, τυχαῖο τὸ ὅτι ἀναφέρεται στὰ «θύματα τῆς Προόδου ποῦ πρόωρα σκουριάζει», ἀλλὰ καὶ σὲ ἓναν Παπαδιαμάντη ποῦ ἀγνόησε «καὶ δημοτικισμοὺς καὶ μαρξισμοὺς καὶ μόδες». Γιὰ τὸν «ψεύτικο μανδύα τῆς δῆθεν προοδευτικότητας» ἔγραψε καὶ ὁ Μίχης Θεοδωράκης στὴν *Καθημερινή* τὸν Μάρτιο τοῦ 2007.

Ἡ μελέτη ποῦ ἀκολουθεῖ ἐδράζεται κατ' οὐσίαν στὴν προγραμματικὴ ἀρχὴ τῆς παπαδιαμαντικῆς λογοτεχνικῆς δημιουργίας «ταῦτα ὅλα βασίζονται ἐπὶ τῆς πραγματικότητος». Αὐτὸ σημαίνει πὼς τὰ ψεῦδη ἀπουσιάζουν, ἐνῶ οἱ πηγές ἐλέγχονται ἐπισταμένως. Ἡ σχετικὴ ἀνάμειξη τῶν εἰδῶν, ποῦ προέκυψε ἀβιάστως, τὸ (ἀναγκαστικὸ) «ξεβράκωμα» κάποιων μεγαλόσχημων τῆς τέχνης καὶ τῆς ἐπιστήμης, ἐνίοτε ὁ σαρκασμὸς (ὑπὸ τὴν ἔννοια τοῦ δηκτικοῦ περιπαίγματος) καί, τέλος, ἡ λελογισμένη ἀποδόμηση τῆς σοβαροφάνειας γενικῶς ὀδηγοῦν στὴν ἀποκάλυψη μιᾶς μεθοδικῆς συντονισμένης καὶ ἐντέχνως συγκεκαλυμμένης πραγματικότητος, μὲ ἀρωγὸ καὶ παρήγορο τὸν Σκιαθίτη Γέροντα, τὴν ἀψευδὴ γλῶσσα του καὶ τὴν ἀνέσπερη λογοτεχνία του.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴ γλῶσσα τῆς μελέτης ποῦ ἀκολουθεῖ, τὴν ὁποία πλεῖστοι ὅσοι πονηρευόμενοι θὰ σπεύσουν νὰ χαρακτηρίσουν εἴτε ὡς ἐπιτηδευμένη εἴτε ὡς εὐρισκόμενη ἐκτὸς τόπου καὶ χρόνου, θὰ ἰσχυρισθῶ πὼς οὔτε τὸ ἓνα συμβαίνει οὔτε τὸ ἄλλο. «Εἶναι», γιὰ νὰ ἀντιγράψω εὐσεβᾶστως τὸν Νίκο Ἐγγονόπουλο, «ἀπλούστατα ἡ γλῶσσα ποῦ μιᾶ» (Ἐγγονόπουλος, 1990, σ. 154): σπουδαγμένη κατ' ἀρχὰς ἐν τοῖς πράγμασι στὴν ἰδιαίτερη πατρίδα μου (Νεοχώρι Χαλκιδικῆς) καί, ἐν συνεχείᾳ, ποικιλοτρόπως «μέσα στὴ μυστηριώδη αὐτὴ ροή, τὴν Ἑλλάδα» (Γιῶργος Σεφέρης). Μὲ πρῶτιστο καὶ ἀδιαφιλονίκητο διδάσκαλο, φυσικά, τὸν Ἀλέξανδρο Παπαδιαμάντη, ὁ ὁποῖος «εὐθύνεται» μεταξὺ πολλῶν ἄλλων καὶ γιὰ τὴν ἀκόλουθη, ἐξαιρετικὰ προωθημένη, γλωσσολογικὴ κατηγορία: «Εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ἄλλως νοοῦμεν, ἄλλως ὀμιλοῦμεν, καὶ ἄλλως γράφομεν» («Γλῶσσα καὶ κοι-

νωνία», 5.296). Ἄλλοτε πάλι, θὰ πρόσθετα, «νοοῦμεν, ὀμιλοῦμεν καὶ γράφομεν» ἐν ταυτῷ διὰ τῆς ἀλληλοπεριχωρήσεως.

Καὶ κάτι ἀκόμα, οὐσιωδῶς συμπληρωματικό: Ἰσχύει καὶ γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη, ἡ μοναδικὴ φράση ἀπὸ ἓνα ἄρθρο ποὺ δημοσιεύτηκε στὸ *Νέον Πνεῦμα* τὸ 1893 σὲ μετάφραση τοῦ ἰδίου ἐκ τοῦ ἀγγλικοῦ: «Εὐπαίδευτος ἀλλ' ἀφανὴς τις ἀνὴρ τῆς ἐπιστήμης θὰ ἐπιζήσῃ ἐν τῇ νεωτέρᾳ ἱστορίᾳ ὡς εἰπὼν ὅτι “δὲν εἶχε καιρὸν ν' ἀποκτήσῃ χρήματα”». Αὐτὸ μπορεῖ νὰ σημαίνει ὅτι ὁ Σκιαθίτης Γέροντας γνώριζε μεταξὺ πολλῶν ἄλλων καὶ τὸ ἀκόλουθο ἀπόφθεγμα ἀπὸ τὸ *Μέγα Γεροντικόν*: «Μηδὲ ἔστωσαν αἱ χεῖρες ὑμῶν ἠπλωμένοι εἰς τὸ συνάγειν, ἀλλὰ μᾶλλον ἠπλωμένοι εἰς τὸ διδόναι». Ἐξ οὗ καὶ ἡ διαρκὴς «ἐξάσκησις εἰς τὴν πτωχείαν» (Ἄββᾶς Ἰσαὰκ ὁ Σϋρος), ἡ συνακόλουθη διηνεκὴ παραμονὴ του «εἰς τὴν ἔντιμον πενίαν» (*Ἀλληλογραφία*, ἀρ. 31, 2/10/1874) καὶ ἡ βεβαιωμένη, πλέον, αἰώνια ὁσμὴ εὐωδίας πνευματικῆς.

Εὐχαριστίες

Τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 2001 στὸ παπαδιαμαντικὸ ἀφιέρωμα τοῦ ἔνθετου περιοδικοῦ *Πανσέληνος* (τεῦχος 84) τῆς ἐφημερίδας *Μακεδονία* ὁ Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος μίλησε «γιὰ τὸ θαυμαστὸ ταξίδι ποὺ ἀξιώθηκε...» στὸν Στέλιο Κοῦκο. Ἐκπληκτος ὁ δημοσιογράφος, συγγραφέας καὶ λάτρης τῆς λογοτεχνίας τοῦ Σκιαθίτη πληροφορήθηκε ἀπὸ τὸν κύριο Νίκο τὰ ἀκόλουθα: «Μοῦ εἶχε πεῖ ὁ Δημήτρης Μαυρόπουλος τοῦ “Δόμου” πὼς τοῦ παρουσιάστηκε στὸν ὕπνο ὁ Παπαδιαμάντης καὶ τὸν βεβαίωσε πὼς ὅσο παλεύουμε μὲ τὰ Ἄπαντά του νὰ μὴ φοβόμαστε, δὲν θὰ πάθουμε κακὸ».

Ἐπιβάλλεται ἐν προκειμένῳ νὰ ὑπογραμμισθεῖ πὼς τὴν ἐποχὴ ποὺ οἱ δύο βασικοὶ συντελεστὲς τῆς κριτικῆς ἔκδοσης τῶν Ἄπάντων τοῦ Παπαδιαμάντη «ἔβραζαν πλάτη» (ὁ καθεὶς μὲ τὰ ὄπλα του) γιὰ τὴν περαιώση τοῦ ἔργου, λαμβάνοντες –τηρουμένων τῶν ἀναλογιῶν– μορφὴν δούλου, ὁ Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος ἐδογματίζεε ὡς ἀκολούθως: «Ὁ Ἀλέξανδρος Μωραϊτίδης νομίζω πὼς ἔχει λησμονηθεῖ. Ὁ Παπαδιαμάντης ἐπιζεῖ περισσότερο, χαροπαλεύοντας καὶ τοῦτος, ὡστόσο».

Ἐκτοτε, ἐξ ὅσων δύναμαι νὰ γνωρίζω, οὐδεὶς ἀσχολούμενος (ἐν ἄκρᾳ ὑπακοῇ) μὲ τὸν Παπαδιαμάντη «ἔπαθε κακὸ». Ἀντιθέτως, πολὺς κόσμος ἐσώθη ποικιλοτρόπως, πλεῖστοι ὅσοι ἀναγνώστες εὐεργετήθησαν σφόδρα, ἐνῶ οὐκ ὀλίγοι πονηρευόμενοι ἀνένηψαν ἐκ τῆς πλάνης μὲ «βαθεῖαν γινομένην γαλήνην», ἐξ αἰτίας τῆς θεραπευτικῆς ἐπενέργειας τῶν λογοτεχνημάτων τοῦ Γέροντος...

Μνημονεύω καὶ εὐχαριστῶ ἐκ βάθους καρδίας καὶ ἐκ μέσης ψυχῆς πρωτίστως τὸν Ἀλέξανδρο Παπαδιαμάντη γιὰ τὴν ἀνεκτίμητη δωρεὰ τῆς γραφίδος καὶ τοῦ παραδείγματος. Ἄει ὀφειλέτης καὶ στὸν Δάσκαλο κ. Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλο. Εὐγνώμων πρὸς τὸν Δημήτρη Μαυρόπουλο γιὰ τὴν πολύτιμη φιλία του, τὴ θεολογία του καὶ τὴν ιδεώδη ἐπιμέλεια τοῦ βιβλίου.

Θερμὲς εὐχαριστίες ἐκφράζω καὶ στὸν καθηγητὴ κ. Μιχάλη Μερακλῆ ποὺ διάβασε καὶ σχολίασε (μὲ ἀγαθὴ προαίρεση καὶ ἀγάπη, ὅπως πάντα) ὀρισμένα κεφάλαια τῆς ἐργασίας μου. Θερμὲς εὐχαριστίες ἐκφράζω, ἐπίσης, στὸν ἐκλεκτὸ συνάδελφο καὶ φίλο Χρῆστο Κουτούλα γιὰ τὴ φροντισμένη δακτυλογράφηση καὶ τὴν πρωτογενὴ ἐπεξεργασία τοῦ κειμένου.

Περιεχόμενα

Ἐν εἶδει προλόγου	9
Κεφάλαιο Α' Ἡ εὐσέβεια, ὁ πορισμὸς καὶ ὁ δημοτικισμὸς	17
Κεφάλαιο Β' Ἡ ψυχάρειος δόξα ὡς πομφόλυξ	35
Κεφάλαιο Γ' «Γαλαζοαίματη νοθεία»	65
Κεφάλαιο Δ' Ὁ Θεμιστοκλῆς δείχνει τὸν δρόμο	89
Κεφάλαιο Ε' Ὁ Παλαμᾶς γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη: «μιὰ στὸ καρφὶ καὶ μιὰ στὸ πέταλο»	123
Κεφάλαιο Σ' Ἡ κριτικὴ τῆς κλειδαρότρυπας	145
Κεφάλαιο Ζ' Ἀριστερὰ στερεότυπα, ἐμμονές καὶ ἰδεολογήματα	159
Κεφάλαιο Η' Οἱ ὄψιμοι ἀρνητὲς τοῦ Παπαδιαμάντη ἢ «δουλειὰ δὲν εἶχε ὁ διάβολος...»	183
Ἐπίλογος	199
Βιβλιογραφία	201
Εὐρετήριον ὀνομάτων	219

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄

Ἡ εὐσέβεια, ὁ πορισμὸς καὶ ὁ δημοτικισμὸς

Τὸ 1906 (6 Νοεμβρίου), μὲ τὸν ἀπόηχο τῶν Εὐαγγελικῶν (1901) καὶ τῶν «Ὁρεστειακῶν» (1903) ζωντανὸ ἀκόμα, δημοσιεύθηκε στὴν ἐφημερίδα Νέον Ἄστυ μὲ τὸ ψευδώνυμο Σκεπτικὸς τὸ διήγημα τοῦ Ἀλέξανδρου Παπαδιαμάντη «Ὁ Διδάχος». Ἀπὸ τὶς δύο ἐρμηνεῖες ποὺ δίνει στὴν συγκεκριμένη λέξη τὸ λεξικὸ Μπαμπινιώτη («αὐτὸς ποὺ ὑποδεικνύει ἢ διδάσκει τοὺς ἄλλους»), προσωπικὰ, προτιμῶ τὴν πρώτη, τὴν ὁποία φαίνεται μᾶλλον νὰ ἀσπάζεται καὶ ὁ Σκιαθίτης συγγραφέας. Τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος διήγημα ἀρχίζει μὲ ἓναν τρόπο ἀρκούντως κοινωνιολογικὸ καὶ ἐξόχως ἀποκαλυπτικὸ:

Ἄνάμεσα εἰς τὰ τόσα νεοπλάσματα τῶν ποικιλωνύμων συλλόγων, κοντὰ εἰς τὰς διαφοροὺς Ἀναστάσεις, Ἀναμορφώσεις, Ἀναγεννήσεις, Ἀναζυμώσεις καὶ Ἀναπλάσεις, τὰς ἐπαγγελλομένας τὴν διόρθωσιν –ἐπειδὴ μεταξὺ ὄλων τῶν ἐπαγγελμάτων, εἰς ὄλον τὸ Γένος, περὶ ἐξόχως τὸ ἐπάγγελμα τῆς θρησκείας, καθὼς καὶ τὸ τοῦ πατριωτισμοῦ– ἐδοκίμασε καὶ ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος, ὁ Θεόδωρος Χρυσοβουλίδης, νὰ συστήσῃ καὶ αὐτὸς ἓνα σύλλογον («Ὁ Διδάχος», 4.147).

Ὁ κεντρικὸς χαρακτήρας τοῦ διηγήματος, τοῦ ὁποίου οἱ τρεῖς διαδοχικὲς προσπάθειες νὰ συστήσῃ «σύλλογον ἰδικόν του» («Ἀναβίωσις», «Ἀνακαίνισις», «Ἀναψύχωσις») ἀποβαίνουν ἄκαρπες, καταλήγει στὸ ἐπάγγελμα τῆς θρησκείας. «Ὁ σύλλογος ἐναυάγησε καὶ ἀπεδείχθη θνησιγενής, ὅπως οἱ πρὸ αὐτοῦ», γράφει γιὰ τὴν «Ἀναψύχωση» ὁ Παπαδιαμάντης, καὶ προσθέτει: «Ἐν τοσοῦτῳ, ὁ Θεόδωρος δὲν ἀπεγοητεύετο, κ' ἐξηκολούθει νὰ περιφέρεται εἰς ἐκκλησίας καὶ εἰς ὀμηγύρεις, νὰ βγάξῃ λόγους καὶ νὰ κηρύττῃ». Τελικὰ, τὰ πράγματα, ὅπως τὰ ἐννοεῖ ὁ Σκιαθίτης Γέροντας μὲ τὴν ἐξαιρετικὰ προωθημένη θεολογία του, μπαίνουν στὴ θέση τους χάρις στὸ εὔρημα τοῦ «ἀδιάκριτου φίλου», ὁ

ὁποῖος, ἀπευθυνόμενος στὸν διδάχο, τοῦ καταλογίζει μεταξὺ ἄλλων τὰ ἀκόλουθα:

Διατί δὲν γίνεσθε παπάδες, ἐπὶ τέλους, ἂν εἴσθε ἄξιοι; «Ἐν τῷ ναῷ δουλεύετε, ἐν τῷ ναῷ τραφήσεσθε». Ὅχι νὰ κάμετε «πορισμὸν τὴν εὐσέβειαν», ἄνθρωποι λαϊκοί, κοσμικοί, μὲ στριμμένους μύστακας, μὲ ὀρθὰ κολλάρα. Τί καινοτομῖαι, τί ξενισμοί, τί λεσχηνεῖαι εἶναι αὐτά; Προτεστάνται εἴμεθα ἡμεῖς ἐδῶ; (4.148).

Στὴν προκειμένη περίπτωση, πρέπει νὰ ὑπογραμμισθεῖ ὅτι ὁ λόγος περὶ «πορισμοῦ» εἶναι ἀποστολικός. Ἀπευθυνόμενος ὁ Ἀπόστολος Παῦλος στὸν Τιμόθεο, τοῦ λέγει νὰ κρατηθεῖ μακριὰ ἐκ τῶν «ἀπεστερημένων τῆς ἀληθείας, νομιζόντων πορισμὸν εἶναι τὴν εὐσέβειαν» (Α΄ Τιμ. 6,5). Προσθέτει, παρὰ ταῦτα, ὁ Ἀπόστολος τῶν ἐθνῶν ὅτι «ἔστι δὲ πορισμὸς μέγας ἡ εὐσέβεια μετὰ αὐταρκείας» (στ. 6). Ἐφόσον υἰοθετήσουμε τὴν (πληθωρικὴ) ἐρμηνεῖα ποὺ δίνει ὁ Παν. Ν. Τρεμπέλας, ὀδηγούμαστε, νομίζω, στὴν καρδιὰ τοῦ προβλήματος: «Πράγματι δὲ ἡ εὐσέβεια εἶναι πηγὴ μεγάλου πλουτισμοῦ, ὅταν συνοδεύεται ἀπὸ ὀλιγάρκειαν καὶ ὄχι ἀπὸ αἰσχροκερδῆ πλεονεξίαν».

Πρὶν ἀπὸ τὴ σύνδεση τῶν θέσεων τοῦ Παπαδιαμάντη καὶ τοῦ ἀποστολικοῦ λόγου μὲ τὸ φλέγον ζήτημα ποὺ ὑπαινίσσεται ὁ τίτλος τοῦ κεφαλαίου, θεωρῶ ἐπιβεβλημένο νὰ μετακινηθῶ στὸ ἐμβληματικότερο, ἴσως, ἔργο ἑνὸς δεδηλωμένου θαυμαστῆ τοῦ Σκιαθίτη συγγραφέα, τοῦ Στράτη Μυριβήλη. Στὸ πρῶτο, λοιπόν, μυθιστόρημα τοῦ Γενάρχη τῆς Γενιᾶς τοῦ Τριάντα *Ἡ Ζωὴ ἐν τάφῳ*¹, ἡ ἐξιστόρηση τοῦ ὁποῖου ἐκτυλίσσεται στὰ χαρακώματα τοῦ Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, παρελαύνει καὶ ἓνας διδάχος, ὁ ὁποῖος μετέρχεται ἀσυστόλως τὸ ἐπάγγελμα τοῦ πατριωτισμοῦ. Πρόκειται γιὰ τὸν «ἐθνικὸ ρήτορα Γαρυφάλλου»:

Αὐτὸς ἔχει κόκκινα μαλιά, κόκκινη μύτη, κόκκινα μάτια, κόκκινη γραβάτα καὶ μαῦρες λουστρινένιες μπότες. Ἔκανε κορίστας σὲ ὀπερέτα, κατόπι δημόσιος ὑπάλληλος, κατόπι διευθυντῆς κινηματογράφου, κατόπι «μεσίτης ἐνοικιάσεως καὶ πωλήσεως οἰκοπέδων», κατόπι παραγγελιοδόχος ἔτοιμων γερμανικῶν κουστουμιῶν. Ἀπότυχε μὲ τὴ σειρὰ σ' ὅλα καὶ τώρα, κολλημένος στὴν Κυβέρνηση τῆς Ἐπανάστασης, γυρίζει στὰ Συν-

¹ Στράτη Μυριβήλη, *Ἡ Ζωὴ ἐν τάφῳ*, Βιβλιοπωλεῖον τῆς Ἑστίας, Ἀθήνα 1959.